SPRÁVA

60 rokov archeologického výskumu v Liptovskej Mare

Zo vzdušných terás
vidíš svoje stopy v priezračnom
po-čase a svoje (slnkom ožiarené) stély:
keltskú,
kresťanskú...

Ivan Laučík, Havránok

Pred šesťdesiatimi rokmi, v septembri v roku 1965 bol zahájený archeologický výskum v Liptovskej Mare. V prvej etape, v rokoch 1965–1974, sa tu realizovali záchranné práce vyvolané stavbou rovnomennej priehrady.[1]

Sústreďovali sa na sídliská z doby laténskej, rímskej a včasného stredoveku v záplavovej oblasti pod hradiskom Havránok (rovnako nazývaný Vrchhrádok), na ktorom zároveň paralelne prebiehal zisťovací výskum (obr. 1; 2; *Pieta 1967*; *1971*; *1972a*; *1972b*). Organizácia vykopávok, ich rozsah i personálne nasadenie boli poznačené vtedajšími možnosťami, ale aj časovými obmedzeniami, diktovanými stavebnou činnosťou, i skromnými predchádzajúcimi informáciami o rozsahu a charaktere archeologických nálezísk v zátopovej oblasti (*Budinský-Krička 1965*; *Furman 2016*, 124–129). Terénne práce po istú dobu ovplyvnili aj udalosti počas sovietskej okupácie Československa v roku 1968, ktoré dočasne zasiahli aj priestor výskumu. Na mnohých problémoch sa podpísal aj chaos po dočasnom prerušení výstavby priehrady a následný chvat a zmätok pri jej dokončovaní.

V porovnaní so súčasnosťou sa najmä v prvých rokoch pracovalo v skromných podmienkach. Po prvé tri sezóny slúžila ako základňa malá drevená búda na Havránku, v ktorej boli okrem lôžka a stolíka aj krabice s nálezmi, lopaty a krompáče. V roku 1968 sa naše podmienky zlepšili. Ako dočasné pracovisko i ubytovanie sme získali dve drevenice v opustenej dedine Liptovská Mara, kde sme bývali a pracovali až do roku 1974. V tomto roku Archeologický ústav (AÚ SAV) postavil na svojom pozemku na Rybníkoch výskumnú stanicu, ktorá dodnes slúži výskumníkom pre oblasť Liptova a Oravy (obr. 3).

V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia boli naše vedomosti o osídlení severného Slovenska značne obmedzené. Spomenuté výskumy v tomto smere znamenali

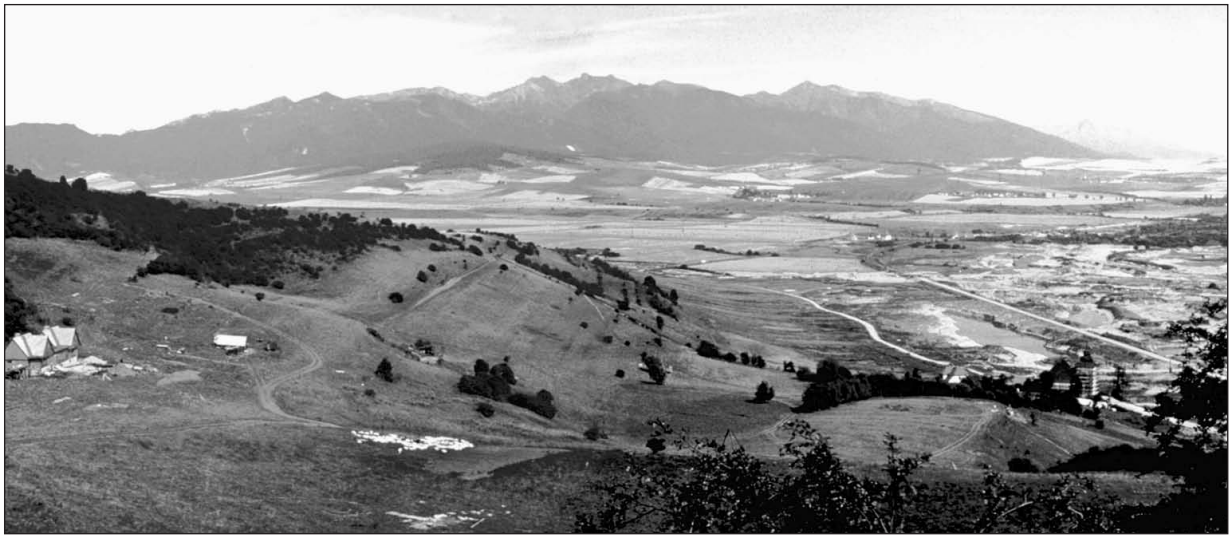

Obr. 1. Havránok. Pohľad od západu. Rok 1965.

Obr. 2. Osada Liptovská Mara III, Za panskými humny s Havránkom v pozadí na začiatku výskumu.

[1] https://www.youtube.com/watch?v=9grQAji1bKg [11. 8. 2025]

Obr. 3. Pohľad z Havránka na plochy osád II (vľavo, s výskumnou stanicou) a III. Rok 1974.

významný prelom. Už prvé sondáže ukázali, že ohrozené sídliská z doby laténskej a zo staršej doby rímskej boli mimoriadne intenzívne osídlené a ich súvrstvia, s množstvom objektov budovaných na úrovni terénu, si vyžadovali špecifický prístup k ich spoznávaniu i dokumentácii.

Výskum sídliskovej aglomerácie okolo hradiska Havránok, realizovaný AÚ SAV nebol jedinou aktivitou na rozsiahlom záplavovom území vodnej nádrže. Stavebnými prácami bolo zasiahnuté aj mohylové pohrebisko lužickej kultúry v Liptovskej Ondrašovej (*Veliačik 1975*) a zachránili sa aj ďalšie cenné pamiatky z tejto oblasti (*Furmánek 1970*; *Pieta 1970*). Viaceré kostoly a kaštiele boli skúmané vtedajším Slovenským ústavom pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Z nich spomeňme aspoň kostol Panny Márie s cintorínom v Liptovskej Mare (*Hoššo 1976*; *1987*; *Puškárová 1987*).

Dokončenie výstavby priehrady v roku 1975 neznamenalo ukončenie archeologických výskumov. Naopak, záchranné práce vystriedali systematické vykopávky na hradisku Havránok a na priľahlých osadách na jeho úpätí, ktoré prebiehali v rokoch 1975–1999 a dočasne sa obnovili ešte v roku 2004. Na výskumných prácach sa okrem autora podieľalo viacero archeológov. Prvé štyri sezóny tu pôsobil Václav Furmánek a v druhej polovici osemdesiatych rokov sa na výskume, a to najmä na skúmaní stredovekého hrádku, aktívne podieľal Václav Hanuliak, pracovník Liptovského múzea a neskôr pamiatkového ústavu (SÚPSOP). Výskumný projekt na sídlisku Liptovská Mara II v roku 2004 i revízny výskum opevnenia hradiska v roku 2015 viedla Lucia Benediková, ktorá sa aj

Obr. 4. Pracovníci výskumu z Liptovskej Mary a okolitých obcí s V. Furmánkom (vzadu) a farárom A. Kontríkom (v strede dolu). Rok 1967.

v súčasnosti venuje regiónu Liptova. Ako študenti či čerství absolventi tu svoju terénnu prax začínali viacerí, dnes už renomovaní a skúsení bádatelia.

Významnými postavami v Liptovskej Mare boli vždy terénni technici, ktorých sa tu počas desiatok rokov výskumov vystriedalo niekoľko. S úcty k ich obetavej práci si dovolím ich menovite pripomenúť. V čase pred prijatím na štúdium archeológie tu ako technik v roku 1968 začínal známy slovenský bádateľ Michal Slivka. V rokoch 1971–1973 tu pôsobili Marián Torda a neskorší pracovník Pohronského múzea v Novej Bani Gejza Trgina. Výskum stredovekého hrádku pomáhal skúmať skúsený technik Emil Rejholec, ktorý má tiež zásluhu na vybudovaní novej výskumnej základne, využívanej od roku 1975. Prácou i priateľskou podporou archeológie boli po viacero rokov s Lip-

Obr. 5. Havránok. Dlažba obetiska s radmi kolových jám pred a po rekonštrukcii.

tovskou Marou spojení aj liptovskí rodáci Rasťo Halička a najmä Zdeno Tomo, ktorého syn Marek je dodnes správcom tamojšej výskumnej stanice. V súčasnosti tu pôsobí Štefan Hritz, služobne najstarší terénny technik, ktorý sa do výskumu Liptova zapojil od roku 1985.

Každoročné rozsiahle vykopávky zamestnávali tiež veľa mladých brigádnikov. Mnohí z nich dodnes spomínajú na týždne či mesiace strávené v sondách archeologických výkopov i na väčšie, či menšie objavy, na ktorých sa podieľali. Základom pracovného kolektívu však boli starší obyvatelia z okolitých dedín (obr. 4). Mnohí z nich každoročne pracovali počas celej sezóny, ktorá sa začínala na jar a končila sa až v neskorú jeseň. Niektorí robotníci pochádzali z opustenej obce Liptovská Mara, ale väčšina dochádzala z okolitých osád Hliník, Liptovské Vlachy, Tvarožná, či Vlašky. Tvorili pracovitý, súdržný a odolný kolektív, v ktorom nechýbal ani humor a dobrá nálada, najmä pri každoročných rozlúčkach so sezónou v novembri, „na Karola".

VÝSLEDKY VÝSKUMOV

Návršia a svahy okolo vrchu Havránok boli husto obývané počas predpúchovského stupňa a v oboch fázach púchovskej kultúry, teda niekedy od 5. stor. pr. Kr. až po 2. stor. po Kr. Celkovo sa tu v uvedenej dobe nachádzalo šesť osád, a to v bývalom chotári obce Liptovská Mara v polohách Rybníky (Liptovská Mara II), Za panskými humny (Liptovská Mara III, dnes zaplavené), Kamenica (Liptovská Mara VII, dnes pod hrádzou priehrady) a v katastri obce Vlašky (Špania zem, Liptovská Mara IV). Osady V a VI ležali na severných svahoch v katastri Bobrovníka a prvé informácie o tamojšom osídlení priniesli sondáže pracovníka Liptovského múzea Petra Múdreho. Podrobnejšie sa skúmali najmä výstavbou priamo ohrozené osady III, IV a VII.

Systematické vykopávky sa sústredili na hradisko Havránok a na polohu Rybníky pri jeho východnom úpätí. Najvýznamnejšie boli objavy na hradisku, kde sa na východnej terase kopca postupne odkryli unikátne pozostatky svätyne. Pozostávala z kameňmi dláždených ciest, lemovaných dreveným stĺporadím (obr. 5). V strede obetiska sa v oboch stavebných fázach nachádzala hlboká jama, do ktorej sa počas obetných ceremónií ukladali zvyšky ľudských obetí – hlavy a časti tiel mladých žien (obr. 6; *Pieta/Stloukal 1987*). Mimoriadne dobre sa zachovali pozostatky fortifikácií. Kamenné múry a plenty z pieskovcových i dovážaných travertínových platní dosahovali miestami výšku dvoch metrov (obr. 7). Rozpoznať sa dali aj osadenia a zuhoľnatené časti drevených konštrukcií, najmä v priestore obetiska i oboch preskúmaných brán. Tieto pozostatky umožnili spoznať ich tvar a postaviť ich hypotetické repliky.

Na rozsiahlom sídlisku Liptovská Mara II so súvrstvím miestami presahujúcim hrúbku 300 cm bolo možné sledovať dlhodobé využívanie tohto terénu (obr. 8). V rokoch 1991–1999 a 2004 sa tu skúmali jednotlivé sídliskové horizonty, počínajúc záverom púchovskej kultúry okolo polovice 2. stor.

Obr. 6. Havránok. Výskum obetnej jamy s ľudskými pozostatkami. Rok 1968.

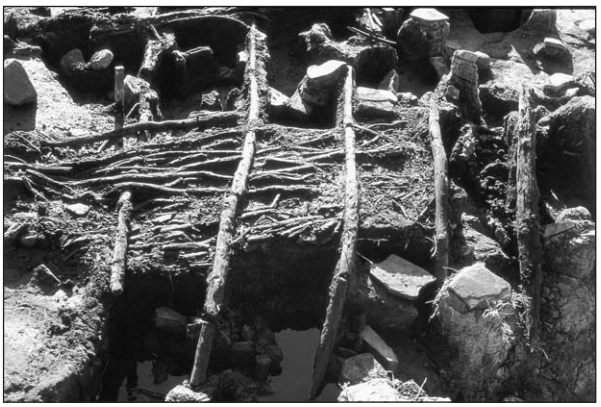
Obr. 7. Havránok. Opevnenie východnej terasy hradiska. V pozadí pri profile kamenná stéla obetného miesta.

Obr. 8. Liptovská Mara II. Práce na sídlisku.

po Kr. V zamokrenej spodnej časti súvrstvia sa výborne zachovali pozostatky drevených konštrukcií domov, hospodárskych stavieb a ohrád (obr. 9). Tieto doteraz podrobne nespracované situácie sú neoceniteľným prameňom pre poznávanie staviteľstva doby železnej i datovania starších horizontov osídlenia (*Pieta 2000b*; *Pieta/Barta/Benediková 2021*). Slatinné vrstvy poskytli mimoriadny súbor rastlinných zvyškov (časti rastlín, drevo, plody, semená), ako aj bohaté kolekcie iných organických pozostatkov (hmyz, malakofauna, parazity, peľ, zvyšky stravy, a pod.).

Niekedy v druhej polovici 2. stor. po Kr. bolo po dobu viac ako piatich storočí trvajúce liptovské centrum pod Havránkom náhle opustené (*Švihurová 2015*; *2017*). Kraj dnešného Liptova zostal po stáročia len málo obývaný, s výnimkou krátkej epizódy začiatkom sťahovania národov (severokarpatská skupina) sa sem život postupne dostával až koncom 9. a v 10. stor. Jedna z najstarších slovanských osád regiónu sa našla v Liptovskej Mare povyše kostola, popri dnešnej ceste na Havránok. Doteraz z nej bola preskúmaná len malá časť.

Obr. 9. Sídlisko II. Prútená ohrada v spodných vrstvách.

Do zátopového územia sa dostal aj cenný objekt kostola Panny Márie z 12.–17. stor. na okraji bývalej obce Liptovská Mara. Po uskutočnení archeologického výskumu, ktorý viedol Jozef Hoššo z Univerzity Komenského v Bratislave, boli interiér i loď kostola rozobraté a celý objekt bol znovu v pô-

Obr. 10. Kostol Panny Márie. Veža a pôdorys kostola na pôvodnom mieste.

Obr. 11. Náznaková rekonštrukcia hrádku z 15. storočia.

vodnej podobe vybudovaný v Múzeu liptovskej dediny v Pribyline. Na brehu priehrady sa vďaka obetavosti viacerých ľudí napriek pôvodnému zámeru podarilo spevniť terén a zachovať aspoň vežu kostola s vyznačeným pôdorysom stavby (obr. 10). Bolo to kompromisné riešenie tam, kde bola reálna šanca i technické riešenie zachovať ikonický kostol Liptova na pôvodnom mieste. Avšak vtedajší režim nerád videl pozostatky cirkevnej stavby na brehu priehrady – „veľkej stavby socializmu".

Samostatným, rovnako výnimočným objektom, ktorý súvisel so stredovekou históriou Liptovskej Svätej Mary je hrádok z 13.–15. stor. na vrchole kopca, vymedzený šijovou priekopou. Dobre zachovaná najmladšia fáza hrádku pozostávala z obvodovej drevenej palisády, kamennej dlažby nádvoria, základových brvien zrubovej budovy čeľadníka i rozmernej obytnej veže (obr. 11). V skalnom podzemí bola umiestnená hlboká cisterna a 11 m dlhá chodba, ktorá slúžila ako úkryt či zásobáreň.

VÝSKUMY V LIPTOVSKEJ MARE DNES A V BUDÚCNOSTI

Rozsiahle dlhoročné výskumy v Liptovskej Mare zásadne ovplyvnili pohľad na vývoj osídlenia západokarpatskej oblasti vo včasnej dobe dejinnej. Na základe týchto výsledkov vznikla dodnes používaná koncepcia členenia predpúchovského stupňa a púchovskej kultúry. Žiaľ, výskumy v Liptovskej Mare či jej jednotlivých lokalít neboli nikdy podrobne zverejnené. Okrem malej monografie (*Pieta 1996b*; *1996c*) sú dosiahnuté výsledky rozptýlené v rade čiastkových štúdií a vo viacerých syntetizujúcich prácach (*Pieta 1982*; *2000b*; *2008*; *2010*). Osady III a IV boli spracované v diplomovej a v dizertačnej práci (*Andrísek/Benediková 2012*; *Benediková 1999*; *Švihurová 2017*). Súhrnne boli vyhodnotené aj antropologické a archeobotanické pramene (*Hajnalová 1999*; *Pieta/Stloukal 1987*), ako aj archeozoologický fond (*Chrószcz/Janeczek/Miklíková 2010*) a numizmatické nálezy (*Kolníková/Tirpák 2021*).

Doba personálne i finančne náročných dlhodobých terénnych výskumov sa, ako sa zdá, skončila a do popredia sa dostávajú racionálnejšie riešenia s širokým zapojením prospekcie, modelovania, podrobných analýz a environmentálnych prístupov. Rozsiahly materiál z Liptovskej Mary bol poznačený viacerými negatívnymi faktormi, predstavuje však významný nálezový fond pre súčasné i budúce bádanie. Je potešiteľné, že dnes už nie je toto nálezisko jedinou podrobnejšie skúmanou lokalitou púchovskej kultúry. Prekvapivé výsledky priniesli a prinášajú práce na významnom nadregionálnom centre v Jánovciach-Machalovciach na Spiši, ale aj v Liptovskom Mikuláši-Ploštíne, ktoré umožňujú porovnávanie týchto nálezísk. Aglomerácia v Liptovskej Mare má aj naďalej veľký výskumný potenciál, ktorý nachádza svojich riešiteľov. Kvôli získaniu vzoriek sa uskutočnil revízny výskum valu na Havránku (L. Benediková). Pripravuje sa publikácia osady Liptovská Mara III (M. Kissová), ale aj spracovanie najvýznamnejšieho sídliska II – Rybníky. Táto lokalita s bohatým nálezovým fondom a pozoruhodnou stratigrafiou (*Pieta 2000b*; *Pieta/Barta/Benediková 2021*) ponúka veľmi dobré možnosti pre ďalšie úspešné bádanie. Pokračovanie prác, najmä na slatinných vrstvách starších sídliskových horizontov s pozostatkami drevených stavieb, by pri využití najnovších výskumných a analytických metód nepochybne prinieslo množstvo nových informácií a poznatkov. Nedoriešená zostala aj pôvodná funkcia a datovanie do skaly vytesaného veľkého podzemného priestoru poniže stredovekého hrádku, azda cisterny, kde práce neboli ukončené. Prínosom by bol aj výskum alebo aspoň prospekcia včasnostredovekej osady v blízkosti kostola.

LIPTOVSKÁ MARA AKO PAMIATKOVÝ AREÁL

Už počas odkrývania jednotlivých architektúr sa vynoril problém ich zachovania a prezentácie po skončení výskumných prác. Z tohto dôvodu bolo navrhnuté vytvorenie pamiatkového areálu, ktorý bol v roku 1991 vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku. Archeologické múzeum v prírode na Havránku a v jeho okolí už má za sebou viac ako tridsať rokov svojej existencie. Pre jeho zriadenie sa na tejto lokalite vytvorili takmer ideálne podmienky. Je to malebné miesto s výbornými výhľadmi, pozoruhodným prírodným prostredím a pomerne dobrou komunikačnou dostupnosťou, len málo vzdialené od atraktívnych turistických infraštruktúr – akvaparkov pri Liptovskom Mikuláši a v Bešeňovej. Skanzen vznikol ako výsledok dlhoročného výskumu naviazaného na stavbu vodného diela a potrebu záchrany tých archeologických i architektonických pamiatok, ktoré boli priamo ohrozené zaplavením (*Pieta 1999*). Zo zátopového územia okrem iného pochádza pôdorys dvorca za staršej doby laténskej s dvojpriestorovým domom, sýpkou a chlievom (obr. 12) či keramická dielňa s hrnčiarskou pecou, ktorá bola v roku 1973 z miesta nálezu vyzdvihnutá v bloku. Tento zrekonštruovaný súbor stavieb bol umiestnený pod východnú terasu hradiska v mieste nálezu studne, ktorá bola rovnako upravená a začlenená do dvorca.

Prvá rekonštrukcia bola realizovaná už v roku 1985 pri príležitosti 20. výročia zahájenia výskumu na Havránku. Bola to brána vnútorného opevnenia s časťou hradby, postavená na upravených originálnych základoch (obr. 13). V roku 1991 sa k svetovému archeologickému kongresu vybudovala dnešná prezentácia, ktorej autormi boli Karol Pieta a Václav Hanuliak spolu s architektom Jozefom Sálusom. Vznikla prehliadková trasa prepájajúca objekt pozostatkov kostola, najzaujímavejšie pamiatky na hradisku a rekonštruovaný dvorec z mladšej doby železnej pri jeho úpätí. Projekt bol financovaný z prostriedkov Ministerstva kultúry SR, ale po prvej etape bol predčasne ukončený. V plánoch zostalo vstupné informačné centrum s expozíciou, prístupová cesta a parkovisko. Tieto objekty, potrebné pre návštevníkov skanzenu, sa žiaľ dodnes nerealizovali. Expozícia a technické objekty pre turistov sa improvizovane inštalovali v budove výskumnej stanice a na pozemku AÚ SAV. Pamiatkový areál v rozsahu archeologických rekonštrukcií bol majetkovo-právne vysporiadaný a odovzdaný Liptovskému múzeu v Ružomberku, ktorý je správcom a prevádzkovateľom archeologického múzea v prírode.

Obr. 12. Rekonštrukcia dvorca z doby laténskej.

Obr. 13. Náznaková rekonštrukcia brány vnútorného (mladšieho) opevnenia.

Obr. 14. Experiment s výrobou laténskej keramiky (H. Friesinger, K. Pieta).

Technické objekty, najmä hrnčiarska dielňa s pecou, postavená podľa dobre zachovanej predlohy nájdenej na sídlisku VII, sa v spolupráci s kolegami z univerzity vo Viedni opakovane využívali na

dokumentované experimenty s výrobou a vypaľovaním keramiky (obr. 14; *Pieta 1996a*).

Za roky terénnych výskumov AÚ SAV a prezentácie národnej kultúrnej pamiatky Hradisko Havránok (Bobrovník) si objekt získal dobré meno v bádateľských kruhoch a v rámci kultúrneho turizmu patrí k obľúbeným lokalitám aj medzi širokou verejnosťou. Okrem odborných publikácií k tomu prispela popularizácia v masmédiách, akcie organizované Liptovským múzeom i vysoká návštevnosť archeologického múzea v prírode. Nechýbal ani záujem umelcov. Režisér Martin Hanzlíček využil tajuplné prostredie Havránka pri natáčaní dvojdielneho dokumentárneho filmu o Keltoch. Bola vydaná aj poštová známka s motívom rekonštrukcie brány (Karol Felix). Sochárka Ľudmila Cvengrošová, ktorá sa autorsky podieľala na výtvarnom riešení obetiska na hradisku, vytvorila aj viacero umeleckých diel s tematikou objavov v Liptovskej Mare. Známy slovenský básnik a rodák z Liptovského Mikuláša Ivan Laučík sa inšpiroval podivuhodnou históriou vrchu Havránok a vytvoril básnickú zbierku rovnakého mena, ktorá bola preložená do viacerých jazykov a vydaná v Európe i v Amerike.

Rekonštrukcie a najmä ich súčasti z dreva a iných organických materiálov majú relatívne krátku životnosť, ktorá závisí od prijatého technického riešenia, ale aj od pravidelnej údržby objektov. Aj pri rekonštrukciách v Liptovskej Mare sa s odstupom rokov začala prejavovať prirodzená degradácia materiálov, nedostatočná starostlivosť o prezentácie, ale aj chyby v ich stavebnom riešení či technologických postupoch (*Pieta 2002*). Preto v rokoch 2003–2007 došlo k významným úpravám a prestavbám financovaným z viacerých projektov. Obnovu viedol Oto Makýš a na náročných prácach sa okrem ďalších odborníkov svojimi dobrovoľníkmi podieľala aj organizácia Strom života (*Makýš 2014*, 67–117). Úpravy viacerých stavieb, ako je sýpka či chliev v rekonštruovanom dvorci, realizovali aj pracovníci Liptovského múzea. Ďalšie objekty, ako napríklad zadná brána do hradiska, na prestavbu pôvodnej náznakovej rekonštrukcie ešte len čakajú (*Pieta/Ruttkay 2020*; *2024*).

Hojne navštevovaná pamiatka Archeoskanzen Havránok si udržal svoju hodnotu, ktorá prezentuje jednu z významných etáp minulosti Slovenska. Po šesťdesiatich rokoch od začiatku výskumov a štyridsať rokov od prvej rekonštrukcie by si však svojím významom a potenciálom tento objekt zaslúžil vkročiť do novej etapy svojej existencie. So zázemím pre návštevníkov, s parkovaním, prístupovou cestou, moderným infocentrom a výstavným priestorom.

LITERATÚRA

Andrísek/Benediková 2012 – Ľ. Andrísek/L. Benediková: Koncepcia času a priestoru osady z neskorej doby laténskej na základe GIS analýzy stavebných pozostatkov. *Študijné zvesti AÚ SAV* 51, 2012, 7–34.

Budinský-Krička 1965 – V. Budinský-Krička: Zpráva o predbežnom archeologickom prieskume v Liptove roku 1963. *Študijné zvesti AÚ SAV* 15, 1965, 177–188.

Furman 2016 – M. Furman: *Opevnenia na Liptove. Refúgiá, hradiská a hrádky od praveku po stredovek*. Žilina 2016.

Furmánek 1970 – V. Furmánek: Hromadný nález bronzových předmětů v Liptovské Ondrašové. *Slovenská archeológia* 18, 1970, 451–468.

Hoššo 1976 – J. Hoššo: Historicko-archeologický výskum v Liptovskej Mare. *Archaeologia historica* 1, 1976, 253–269.

Hoššo 1987 – J. Hoššo: Archerologický výskum sakrálnych stavieb v Liptovskej Mare a v Liptovskej Sielnici. *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok* 12, 1987, 61–90.

Chrószcz/Janeczek/Miklíková 2010 – A. Chrószcz/M. Janeczek/Z. Miklíková: Animal remains from Liptovská Mara, northern Slovakia: a preliminary report. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (eds.): *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Zborník referátov z V. protohistorickej konferencie. Nitra, 21.–25. septembra 2009 – Archaeology of the Barbarians 2009. Economy of Germans. Settlement and Economic Structures from the Late La Tène Period till the Early Middle Ages. Proceedings of the Vth protohistorical conference held in Nitra, 21st–25th September 2009*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 10. Nitra 2010, 225–237.

Kolníková/Tirpák 2021 – E. Kolníková/J. Tirpák: Mince z laténskeho hradiska „Liptovská Mara" a z priľahlých osád. *Slovenská numizmatika* 21, 2021, 11–19.

Makýš 2014 – O. Makýš: *Včasnohistorické a rannostredoveké drevené a drevozemné pamiatky. Hypotetické rekonštrukcie a konzervácia*. Pezinok 2014.

Pieta 1967 – K. Pieta: Zisťovací výskum v Liptovskej Mare. *Archeologické rozhledy* 19, 1967, 618–620, 623–632.

Pieta 1970 – K. Pieta: Archeologický výskum Liptova v rokoch 1965–1968. In: *Liptov*. Vlastivedný zborník 1. Martin 1970, 101–120.

Pieta 1971 – K. Pieta: Die Höhensiedlung der Púchover Gruppe bei Liptovská Mara. *Archeologické rozhledy* 23, 1971, 326–334, 390, 391.

Pieta 1972a – K. Pieta: Osídlenie zo staršej doby rímskej v Liptovskej Mare. *Archeologické rozhledy* 24, 1972, 34–46.

Pieta 1972b – K. Pieta: Slovanské osídlenie Liptova v 9.–12. storočí. In: *Liptov*. Vlastivedný zborník 2. Martin 1972, 67–82.

Pieta 1982 – K . Pieta: *Die Púchov-Kultur*. Studia Archaeologica Slovaca. Studia 1. Nitra 1982.

Pieta 1996a – K . Pieta: Das archäologische Freilichtmuseum in Liptovská Mara/Slowakei. In: *Experimentelle Archäologie. Bilanz 1994. Symposium in Duisburg. August 1993*. Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland 8. Oldenburg 1995, 23–28.

Pieta 1996b – K . Pieta: *Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei*. Archeologické pamätníky Slovenska 5. Bratislava 1996.

Pieta 1996c – K . Pieta: *Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska*. Archeologické pamätníky Slovenska 5. Bratislava 1996.

Pieta 1999 – K. Pieta: Der archäologische Park und die Feuchtschichtengrabung in Liptovská Mara. In: E. Jerem/I. Poroszlai (eds.): *Archaeology of the Bronze and Iron Age. Experimental Archaeology. Environmental Archaeology. Archaeological parks. Proceedings of the International Archaeological Conference. Százhalombatta, 3–7 October 1996*. Budapest 1999, 357–366.

Pieta 2000a – K. Pieta: Ein Depot laténezeitlicher Eisengegenstände aus Liptovská Mara. In: H. Friesinger/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): *Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen)*. Nitra 2000, 135–160.

Pieta 2000b – K. Pieta: Siedlung Liptovská Mara II und die Anfänge der Einflüsse der Latène-Kultur im Westkarpatenraum. *Slovenská archeológia* 48, 2000, 315–346.

Pieta 2002 – K. Pieta: 10 rokov archeologického múzea v prírode v Liptovskej Mare. (*Re)konstrukce a experiment v archeologii* 3, 2002, 125–134.

Pieta 2008 – K. Pieta: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 11. Nitra 2008.

Pieta 2010 – K. Pieta: *Keltische Besiedlung der Slowakei. Jüngere Latènezeit*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 12. Bratislava 2010.

Pieta/Barta/Benediková 2021 – K. Pieta/P. Barta/L. Benediková: The North Slovakian Refuge Places and the Beginning of the La Tène Period in the Northern Part of the Western Carpathians. In: M. Karwowski/B. Komoróczy/P. C. Ramsl (eds.): *Archaeological Studies of the Late Iron Age in Central Europe. Proceedings of the 15th International Conference of the Series "The La Tène Period in Bohemia, Moravia and Slovakia" ("Doba laténská v Čechách, na Moravě a na Slovensku") in Klement-Oberleis 11–13 June 2014*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 71. Brno 2021, 117–145.

Pieta/Ruttkay 2020 – K. Pieta/M. Ruttkay: Minulosť nás zaujíma. Znovu ožíva v archeoparkoch. In: K. Pieta (ed.): *Archeológia je moderná veda. Objavujeme naše (stredo) európske korene*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Varia 7. Nitra 2020, 53–62.

Pieta/Ruttkay 2024 – K. Pieta/M. Ruttkay: Archeologické múzeá v prírode na Slovensku. Súčasný stav a problémy. In: *Múzejníctvo a zberateľstvo v dejinách Slovenska*. Ružomberok 2024, 333–348.

Pieta/Stloukal 1987 – K. Pieta/M. Stloukal: Lidské pozůstatky z pozdnělaténského obětiště v Liptovské Maře. *Časopis Národního muzea v Praze. Řada přírodovědná* 156, 1987, 49–66.

Puškárová 1987 – B. Puškárová: Výskum kostola Panny Márie v Liptovskej Mare. *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok* 12, 1987, 91–138.

Švihurová 2015 – M. Švihurová: Jantár zo sídliska Liptovská Mara III v kontexte osídlenia púchovskej kultúry na severnom Slovensku. In: L. Tyszkler/E. Droberjar (red.): *Barbari Superiores et Inferiores. Archeologia Barbarzyńców 2014. Procesy integracji środkowoeuropejskiego Barbaricum Polska – Czechy – Morawy – Słowacja – Barbari Superiores et Inferiores. Archaeology of the Barbarians 2014. Integration processes of the Central European Barbaricum Poland – Bohemia – Moravia – Slovakia*. Łódź – Wieluń 2015, 97–106.

Švihurová 2017 – M. Švihurová: *Osídlenie severného Slovenska v staršej dobe rímskej na základe sídliska Liptovská Mara III*. Dizertačná práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta – Slovenská akadémia vied. Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra – Bratislava 2017. Dostupné na: https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioForm&sid=691191F73B2EFEEBEDABA3823DCA [11. 8. 2025]

Veliačik 1975 – L. Veliačik: Pohrebisko lužickej kultúry v Liptovskom Mikuláši-Liptovskej Ondrašovej. *Slovenská archeológia* 23, 1975, 11–34.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENE

Benediková 1999 – L. Benediková: *Rekonštrukcia a interpretácia obytného areálu v Liptovskej Mare IV-Vlaškách*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta. Univerzita Bratislava 1999.

Hajnalová 1999 – M. Hajnalová: *Osada a životné prostredie severných Karpát na počiatku doby dejinnej na základe archeobotanických analýz z lokality Liptovská Mara II-Rybníky*. Dizertačná práca. Katedra botaniky Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave – Archeologický ústav SAV v Nitre. Nitra 1999. Dizertačná práca. Nitra 1999.

PhDr. Karol Pieta, DrSc.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
karol.pieta@savba.sk
https://orcid.org/0000-0002-6071-8570

Príspevok vznikol s podporou grantového projektu agentúry VEGA 2/0043/22.